

**Erasmus
University
Rotterdam**

**DE ROL VAN GRENZEN AAN DOENVERMOGEN BIJ
RONDKOMEN, FINANCIËLE ZORGEN EN PROBLEMEN**

Will Tiemeijer, Erasmus Universiteit Rotterdam

30 juni 2023

Samenvatting

Deze studie gaat over de vraag hoeveel 'doenvermogen' mensen op of rondom het sociaal minimum hebben, en het verband tussen hun doenvermogen en mogelijke financiële zorgen en problemen. Het eerste deel van deze studie is empirisch van aard en doet verslag van een survey over dit onderwerp. Het tweede deel is meer beleidsadviserend van aard.

Empirische bevindingen

Voor deze studie is in het voorjaar 2023 een survey afgenomen onder een kleine 3000 Nederlanders, met daarin een flinke *oversample* van respondenten met lagere inkomens. In dit survey is allereerst het 'doenvermogen' van de respondenten gemeten. Dit concept kan worden omschreven als het vermogen om een plan te kunnen maken, in actie te komen, acties vol te houden, en te kunnen omgaan met verleidingen en tegenslag. In deze studie wordt het concept gezien als opgebouwd uit drie componenten: zelfcontrole, *mastery* en *proactive coping*. Deze zijn gemeten met drie gevalideerde schalen voor die componenten. De gemiddelde score op de drie schalen is genomen als score voor 'doenvermogen'. Vervolgens zijn in de survey een aantal vragen gesteld over de financiële situatie van de respondenten en over enkele andere aspecten van hun leven.

De resultaten zijn als volgt:

- er bestaat weliswaar een verband tussen het doenvermogen van de respondenten en hun huishoudinkomen en opleidingsniveau, maar het verband is niet sterk. Ook onder lage inkomens- en opleidingsniveaus zijn er heel wat mensen met veel doenvermogen, en ook onder de hoge inkomens- en opleidingsniveaus zijn er heel wat mensen met weinig doenvermogen;
- uit de literatuur is bekend dat stress en gebrek aan goede nachtrust kunnen leiden tot aantasting van (de componenten van) doenvermogen. De resultaten van het survey passen naadloos in dit beeld: er is een duidelijk verband tussen stress en gebrek aan goede nachtrust enerzijds, en het niveau van doenvermogen anderzijds. Het betreft echter cross-sectioneel onderzoek, en daarom kan geen causaliteit worden vastgesteld;
- de resultaten tonen een duidelijk verband tussen hoeveel doenvermogen mensen hebben en drie financiële uitkomstvariabelen, te weten: hoe moeilijk of makkelijk iemand zegt te kunnen rondkomen, hoeveel financiële zorgen hij zich maakt, en de kans dat hij in de afgelopen 12 maanden één of meer betalingsproblemen heeft ervaren. Hoe lager iemands doenvermogen, hoe ongunstiger de resultaten.

Het is belangrijk op te merken dat de meerderheid van de respondenten zegt in het afgelopen 12 maanden geen enkele keer een betalingsprobleem te hebben ervaren. Dat geldt ook voor de mensen met een laag inkomen. Dus ook al vindt iemand het misschien wel moeilijk om rond te komen, en ook al maakt iemand zich misschien voortdurend zorgen over geld en financiële perikelen, dat betekent niet automatisch dat er ook meteen betalingsproblemen ontstaan.

Al met al is de even eenvoudige als onvermijdelijke conclusie deze: een laag inkomen is op zichzelf nog geen reden voor financiële ellende, en een laag doenvermogen op zichzelf evenmin. Het is vooral de combinatie die een verhoogd risico geeft.

Beleidsimplicaties

In het beleidsadviserende deel van deze studie wordt ingegaan op mogelijkheden om tegemoet te komen aan het relatief lage doenvermogen van een deel van de mensen op of rondom het sociaal minimum.

Betoogd wordt dat een generieke 'doenvermogen-opslag' voor deze groep niet voor de hand ligt. In plaats daarvan kunnen beter vier andere richtingen worden overwogen:

- fouten minder waarschijnlijk en kostbaar maken door regels eenvoudiger en beter doenlijk te maken, en door te voorkomen dat fouten op het ene gebied leiden tot verhoogd financieel risico op andere gebieden (domino-effect);
- bepaalde vormen van inkomen rechtsreeks uitkeren aan de doelinstaties, zoals de woningbouwcorporatie of de zorgverzekeraar;
- investeren in goede en toegankelijke infrastructuur voor hulp in de nabije omgeving die mensen kan ondersteunen als ze niet beschikken over de vereiste capaciteiten;
- niet wachten totdat mensen zichzelf melden voor bepaalde inkomensondersteuning of hulp, maar hen al eerder actief en gericht benaderen (vroegsignalering).

De algemene conclusie is dat men het probleem van armoede en schulden niet volledig kan 'individualiseren'. De realiteit van begrensde mentale capaciteiten weerlegt de idee dat als men maar eenmaal de juiste minimumbedragen heeft uitgerekend en die netjes worden uitgekeerd, de overheid zich verder kan terugtrekken. Er blijft een taak voor de overheid om (bepaalde groepen van) burgers te ondersteunen, onder meer door te voorzien in een goede infrastructuur voor hulp.

Epiloog

Aan het slot van de studie wordt geconstateerd dat – blijkens de survey – mensen op of rondom het sociaal minimum veel vaker in beslag worden genomen door geldzorgen. Daardoor zal bij hen mogelijk weinig rust en mentale ruimte overblijven voor al die andere zaken die tegenwoordig van burgers worden verwacht, zoals investeren in 'een leven lang ontwikkelen', mantelzorg voor familie of vrienden, of meedoen in het lokale participatietraject over de ontwikkeling van de buurt.

Met andere woorden, als het gaat om het sociaal minimum, zou men een conceptueel onderscheid kunnen maken tussen:

- de drempel van het bestaansminimum, het minimum dat nodig is om vandaag te kunnen overleven, de rekeningen te kunnen betalen en het einde van de dag te halen;
- de drempel van wat men een participatie-minimum zou kunnen noemen, dat wil zeggen het minimum aan middelen en zekerheid dat nodig is om te voorkomen dat men de hele dag alleen maar op 'overlevingsstand' staat, en de geestelijke rust en ruimte ontstaat voor meer brede en omvattende vormen van maatschappelijke participatie.

Hoe groot de afstand is tussen beide drempels, valt niet in zijn algemeenheid te zeggen. Het zal van persoon tot persoon verschillen, afhankelijk van zijn karakter en omstandigheden. Uiteindelijk is dit een empirische vraag waarover we nog onvoldoende weten.

Inhoud

1. Wat weten we over doenvermogen?.....	5
2. Hoe waarschijnlijk is het dat iemand wegens gebrek aan doenvermogen fouten maakt?	8
3. Nieuw onderzoek naar het doenvermogen onder Nederlanders	9
4. Onderzoeksresultaten	11
4.1. Inkomen en opleiding.....	11
4.2. Stress en kwaliteit slaap	14
4.3. Financiële uitkomsten: rondkomen, geldzorgen, financiële problemen	16
4.4. De samenhang tussen voorgaande variabelen	19
5. Samenvatting en discussie	25
5.1. Belangrijkste resultaten.....	25
5.2. Beleidsimplicaties	26
5.3. Conclusie	28
6. Epiloog: een bestaansminimum of een participatieminimum?	29
Bibliografie	31

Hoe is het gesteld met het ‘doenvermogen’ van de sociale minima? En in hoeverre houdt (een gebrek aan) doenvermogen verband met hun financiële situatie? Hierover gaat deze studie die is verricht in opdracht van de Commissie sociaal minimum. Nader bepaald waren de onderzoeksvragen:

- hoe hoog scoren mensen op of rondom het sociaal minimum op doenvermogen, mede in vergelijking tot met mensen met hogere inkomens?
- in hoeverre is er een verband tussen de hoogte van iemands score op doenvermogen en de mate waarin hij of zij financiële zorgen of problemen zegt te hebben?

Niet alleen worden in deze publicatie de resultaten van een survey gepresenteerd, in de laatste twee paragrafen wordt – op verzoek van de commissie – ook nadrukkelijk ingegaan op de mogelijke beleidsimplicaties hiervan.¹

1. Wat weten we over doenvermogen?

Het begrip ‘doenvermogen’ is niet scherp gedefinieerd. Het is een verzamelbegrip dat door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) is gemunt, en kan worden omschreven als het vermogen om een plan te kunnen maken, in actie te komen, acties vol te houden, en te kunnen omgaan met verleidingen en tegenslag.² In termen van algemeen psychologische concepten heeft het begrip nog de meeste verwantschap met concepten als zelfregulatie, zelfcontrole en *proactive coping*. Er is ook een duidelijke relatie met executieve functies.

De kern van doenvermogen is wellicht zelfcontrole. Dat kan worden gedefinieerd als “the capacity to alter or override dominant response tendencies and to regulate behavior, thoughts, and emotions”³ Eenvoudig gezegd gaat het om wilskracht en discipline: het vermogen om intenties daadwerkelijk om te zetten in het bijpassende gedrag, en om effectief weerstand te bieden aan verleidingen die niet overeenstemmen met iemands doelen op langere termijn.⁴

Naar zelfcontrole is veel onderzoek gedaan.⁵ Hoeveel zelfcontrole iemand heeft, blijkt een belangrijke voorspeller van allerhande levensuitkomsten, in sommige gevallen zelfs belangrijker dan IQ. Een veel aangehaald onderzoek is dat van Moffit en collega’s uit 2011. Dat onderzoek is gebaseerd op de zogenaamde Dunedin-studie, waarin duizend Nieuw-Zeelanders worden gevolgd die begin jaren zeventig zijn geboren. Moffit en collega’s lieten zien dat zelfcontrole tijdens de kindertijd van de deelnemers voorspellend was voor een reeks van levensuitkomsten een kwart eeuw later, toen de deelnemers 32 jaar oud waren.

¹ Veel dank aan Roel Jennissen, Nadja Jungmann en Anna van der Schors voor hun constructieve commentaar op een eerdere versie van deze studie.

² Zie WRR 2017: 10

³ De Ridder et al. 2012: 77

⁴ Het gaat bij zelfcontrole dus zowel om het *inhiberen* van actie als het *initiëren* van actie. In het dagelijkse taalgebruik denken mensen bij het begrip zelfcontrole meestal aan alleen de eerste helft van dit duo, de beheersing van impulsen. De tweede helft, het inzetten van actie, is echter evenzeer onderdeel van het concept. In feite zijn het tweede zijden van dezelfde medaille, namelijk de doelgerichte regulatie van het eigen gedrag.

⁵ Zie Tiemeijer (2022) voor een overzicht. Veel van wat in deze paragraaf staat is ontleend aan deze publicatie, die tevens meer uitgebreide bronnen en verwijzingen bevat.

“At the age of 32 y, children with poor self-control were less financially planful. Compared with other 32-y-olds, they were less likely to save and had acquired fewer financial building blocks for the future (e.g., home ownership, investment funds, retirement plans). Children with poor self-control were also struggling financially in adulthood. They reported more money-management difficulties and had accumulated more credit problems [...]. Poor self-control in childhood was a stronger predictor of these financial difficulties than study members’ social class origins and IQ.”⁶

Trait self-control

Iemands algemene niveau van zelfcontrole – dus het gemiddelde niveau over een reeks van situaties en momenten – wordt doorgaans aangeduid als *trait self control*. Het gaat om een persoonlijkheidskenmerk met een substantiële erfelijke component: individuele verschillen in capaciteit voor zelfcontrole zijn voor ongeveer 60 procent herleidbaar tot verschillen in genen.⁷ Dat is weliswaar wat minder hoog dan de erfelijkheid van IQ, maar hoger dan de erfelijkheid van veel andere persoonlijkheidskenmerken. Voorts speelt de opvoeding een rol, vooral tot het zevende levensjaar. Vanaf de adolescentie lijken de kaarten min of meer geschud. Bewuste interventies om de capaciteit voor zelfcontrole bij volwassenen te verhogen tonen doorgaans geen effect.⁸

State self-control

Hoeveel zelfcontrole iemand op enig moment heeft, wordt echter niet alleen bepaald door zijn persoonlijkheid, maar varieert ook met de situatie van het moment. Dit wordt *state-self control* genoemd. Er zijn diverse omstandigheden die iemands vermogen tot zelfcontrole (tijdelijk) kunnen ondermijnen, namelijk negatief affect, cognitieve belasting, eerdere opgebrachte zelfcontrole, stress en slaapgebrek.⁹

⁶ Moffitt et al. 2011: 2695

⁷ Willems et al. 2019

⁸ Is het beeld echt zo somber? Is er werkelijk geen enkele verbetering of interventie mogelijk? Nee, niet alles is verloren. De bevindingen zijn inderdaad somber als het gaat om het vergroten van iemands capaciteit voor zelfcontrole als zodanig (dus het trainen van ruwe wilskracht). De vooruitzichten lijken echter gunstiger als het gaat om het efficiënter inzet van iemands – wellicht beperkte – capaciteit voor zelfcontrole. Men kan bijvoorbeeld proberen om hen bepaalde financieel verstandige gewoontes aan te leren, waardoor deze gedragingen min of meer ‘vanzelf’ gaan, zonder dat nog een beroep hoeft te worden gedaan op de capaciteit voor zelfcontrole. Denk bijvoorbeeld aan de gewoonte na elk (digitaal) winkelbezoek de uitgaven te noteren in een (digitaal) kasboek, of de gewoonte om post altijd nog dezelfde dag te openen en af te handelen.

Meer algemeen lijkt dit het geheim van mensen met een ogenschijnlijk ijzeren discipline en wilskracht: zij hebben zichzelf allerlei gewoontes aangeleerd waardoor zij geen mentale energie hoeven te verspillen aan dagelijkse keuzes. Daardoor kunnen zij hun beschikbare budget voor zelfcontrole bewaren voor ‘speciale gelegenheden’, dat wil zeggen, niet-routinematige situaties waar het echt aankomt op wilskracht.

Overigens geldt hier dan wel weer een kleine domper: het aanleren van nieuwe gewoontes is hard werken en vraagt de nodige zelfcontrole, want het duurt doorgaans weken of zelfs maanden voordat nieuw gedrag echt is geautomatiseerd. Mensen met veel zelfcontrole zijn in dit leerproces dus in het voordeel. Mensen met weinig zelfcontrole zullen eerder externe hulp en ondersteuning nodig hebben bij het aanleren van nieuw gewoontes.

⁹ Over de derde factor in dit rijtje – eerder opgebrachte zelfcontrole, of in vaktermen: ego-depletie – is de afgelopen jaren veel controverse geweest. Inmiddels is de stof enigszins weer neergedaald. Per saldo lijkt het goed te verdedigen dat het effect wel degelijk bestaat, maar kleiner is dan aanvankelijk gedacht. Zie Tiemeijer (2022) voor een overzicht van de discussie.

Uit eerder onderzoek – deels van Nederlandse bodem, deels uit andere landen – is bekend dat al deze ondermijnende factoren vaker voorkomen bij mensen met weinig inkomen. Onderzoek toont bijvoorbeeld een duidelijk verband tussen inkomensniveau en stress.¹⁰ Ook slapen mensen met lage inkomens gemiddeld minder uren per etmaal. Voor een deel komt dat wellicht doordat zij meer reden hebben om wakker te liggen, maar voor een deel kan het ook komen door hun huisvestingssituatie. Mensen met weinig geld hebben bijvoorbeeld minder vaak een eigen slaapkamer in een niet-gehoort huis in een rustige buurt.

Conclusie

Als we ervan uitgaan dat zelfcontrole de kern vormt van doenvermogen (of op zijn minst een belangrijke component daarvan is), kunnen we concluderen dat:

- iemands basale en algemene niveau van doenvermogen voor een behoorlijk deel het resultaat is van genen en opvoeding;
- daarnaast iemands actuele niveau van doenvermogen, dus op een specifiek moment in een specifieke situatie, ook wordt beïnvloed door de omstandigheden van dat moment, met onder meer stress en slaapegebrek als risicofactoren.

¹⁰ Het gaat daarbij zowel om subjectieve stress (de mate van stress die mensen zeggen te voelen) als objectieve stress (het in het lichaam gemeten niveau van stress-hormonen). Zie Cohen en Janicki-Deverts (2012); Cohen et al. (2006); Deaton en Kahneman 2010.

2. Hoe waarschijnlijk is het dat iemand wegens gebrek aan doenvermogen fouten maakt?

Bij het maken van zijn berekeningen is het Nibud uitgegaan van de veronderstellingen dat huishoudens zeer goed kunnen omgaan met geld en alle inkomensondersteuning aanvragen waar zij recht op hebben. Dat dit geen realistische veronderstellingen zijn, is echter evident. Dit wordt door het Nibud ook erkend. Het is genoegzaam bekend dat lang niet iedereen voldoende leesvaardigheid en cognitieve capaciteiten heeft om de soms ingewikkelde regelingen te begrijpen.

De literatuur over zelfcontrole c.q. doenvermogen maakt echter duidelijk dat leesvaardigheid en cognitieve capaciteiten alleen niet genoeg zijn. Zélf als iemand zijn eigen situatie en alle regelingen volledig begrijpt en overziet, en als hij dus weet wat hij moet doen of laten, is nog niet gezegd dat hij daar ook naar handelt. “Weten is nog geen doen”, aldus de WRR. Een (tijdelijk) gebrek aan doenvermogen kan tot gevolg hebben dat hij tóch valt voor verleiding van de luxe goederen die hij zich eigenlijk niet kan permitteren, of inkomensondersteuning mist doordat hij niet op tijd actie onderneemt, of vermijdbare boetes of incassokosten moet betalen, omdat hij te zeer in beslag werd genomen door andere zaken.

Hoe kostbaar zijn fouten?

Dit roept bij de lezer wellicht de vraag op hoe groot de kans is dat iemand op zeker moment een fout maakt doordat zijn doenvermogen (tijdelijk) tekort schiet. Dat is echter niet de relevante vraag, want onveranderlijk luidt het antwoord: honderd procent. Niemand is perfect. Zelfs de grootste kampioen zelfcontrole c.q. doenvermogen zal vroeg of laat wel eens een steekje laten vallen.

De interessante vraag is daarom deze: hoe ernstig zijn de consequenties als iemand een keer een fout maakt? Voor mensen met een goed inkomen of spaargeld valt het waarschijnlijk wel mee. Die kunnen zich best af en toe een misser veroorloven. De plotse uitgave of boete wordt eenvoudig betaald uit hun reserves. En als zij recht hebben op toeslagen, kunnen zij zich best permitteren in te zetten op een relatief lage toeslag, zodat zij ook minder risico lopen later te moeten terugbetalen.

Daarentegen, voor mensen zonder enige financiële buffer ligt dat heel anders: één enkele misstap kan het begin zijn van een neerwaartse spiraal, waaruit ontsnappen nauwelijks mogelijk is. Een plotse tegenvaller moet worden betaald met geld dat eigenlijk voor de huur was bestemd, om de huur toch te kunnen betalen blijven andere rekeningen liggen, hetgeen leidt tot aanmaningen en incassokosten, enzovoort. Het ene gat wordt met het andere gevuld, met alle gevolgen van dien.

Conclusie

Ook al heeft iemand nog zo uitzonderlijke cognitieve capaciteiten en doenvermogen, de kans dat hij of zij op enig moment niet voldoet aan de ideale uitgangspunten van het Nibud is honderd procent. De relevante vraag is daarom een andere: in hoeverre kan een eenmalige fout leiden tot een kettingreactie waardoor hij ook op een later moment verhoogd financieel risico loopt?

3. Nieuw onderzoek naar het doenvermogen onder Nederlanders

Zoals gezegd is de onderzoeksvraag tweeledig:

- hoe hoog scoren mensen op of rondom het sociaal minimum op doenvermogen, mede in vergelijking tot mensen met hogere inkomens?
- in hoeverre is er een verband tussen de hoogte van iemands score op doenvermogen en de mate waarin hij of zij financiële zorgen of problemen zegt te hebben?

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is een survey uitgezet onder een steekproef van Nederlanders van 18 jaar en ouder.

Metten van doenvermogen

Cruciaal is uiteraard de vraag hoe 'doenvermogen' te meten. Zoals gezegd kent dit begrip geen wetenschappelijke traditie, en er bestaat dus ook geen gevalideerd en standaard-meetinstrument. Daarom is ervoor gekozen om in deze studie doenvermogen te meten een drietal schalen waarvan plausibel is dat ze componenten van doenvermogen meten:

- de Nederlandse versie van *Brief Self-Control Scale* (BSC).¹¹ Dit is een veel gebruikte schaal voor het meten van iemands vermogen tot zelfcontrole. De schaal bevat items als "Ik kan verleidingen goed weerstaan", "Ik doe vaak dingen die slecht voor me zijn als ze leuk zijn", "Ik heb moeite me te concentreren";
- de Nederlandse versie van de *Mastery Scale*.¹² Deze schaal meet 'waargenomen controle': de mate waarin iemand denkt gewenste uitkomsten naderbij te kunnen brengen en ongewenste te kunnen voorkomen. Onderzoek laat zien dat als mensen geloven dat zij controle kunnen uitoefenen over belangrijke uitkomsten, zij eerder in actie komen, concrete doelen stellen, zich nader informeren, plannen maken, verschillende strategieën proberen, moeite doen en volhouden.¹³ De schaal bevat items als "Soms heb ik het gevoel dat ik een speelbal van het leven ben" en "Ik kan ongeveer alles als ik mijn zinnen erop gezet heb";
- de *Utrechtse Proactieve Coping Competenties* schaal (UPCC).¹⁴ Deze schaal meet de mate waarin mensen menen te beschikken over de vaardigheden die nodig zijn voor 'proactieve coping'. Die term verwijst naar hoe mensen omgaan met gebeurtenissen die nog moeten plaatsvinden maar een bedreiging kunnen vormen voor hun welzijn en persoonlijke doelen. De schaal telt 21 items. Uit overwegingen van ruimte is in dit survey de schaal teruggebracht tot elf items, zoals 'toekomstige ontwikkelingen inschatten', 'realistische plannen maken', 'echt doen wat ik van plan was', 'volhouden' en 'steun zoeken als het moeilijk wordt'.

In deze drie schalen is steeds gebruik gemaakt van een vijfpuntschaal. De indicator voor doenvermogen is de gemiddelde score op deze drie schalen. Elke component telt dus voor een derde in de doenvermogen-score.¹⁵

¹¹ Tangney et al 2004

¹² Pearlin en Schooler 1978

¹³ Skinner 1995

¹⁴ Bode et al. 2018

¹⁵ Cronbach's alpha voor de drie deelschalen: Brief Self-Control Scale: ,80; Mastery Scale: ,80; Verkorte UPCC: ,87

De vragen die zijn gebruikt voor de andere variabelen worden toegelicht in de navolgende paragrafen met onderzoeksresultaten.

Veldwerk

De survey is door bureau I&O Research uitgezet onder een steekproef van 5884 deelnemers van 18 jaar en ouder uit haar onderzoekspanel. Daarbij waren studenten van de steekproef uitgesloten, en is een flinke *oversample* aangebracht voor de lagere inkomensgroepen. Het veldwerk liep van 28 april tot 7 mei 2023. De uiteindelijk gerealiseerde steekproef telde in totaal 2911 respondenten.¹⁶

Zoals in bijna alle Nederlandse onderzoekspanels, is ook in dit panel het aantal mensen met een niet-Westerse achtergrond relatief ondervertegenwoordigd, en dus ook in de uiteindelijk gerealiseerde steekproef. Hetzelfde geldt voor inwoners van ons land die het Nederlands niet machtig zijn.

¹⁶ Een onderzoeksverantwoording en de vragenlijst zijn op aanvraag bij de auteur verkrijgbaar.

4. Onderzoeksresultaten

In deze paragraaf worden de belangrijkste uitkomsten van de enquête samengevat. Daarbij is gebruik gemaakt van ongewogen resultaten, tenzij expliciet wordt aangegeven dat gebruik is gemaakt van gewogen resultaten (waarbij is gewogen naar geslacht, leeftijd, inkomen en regio). Achtereenvolgens komen aan de orde:

- doenvermogen en de (min of meer) duurzame kenmerken inkomen en opleiding;
- doenvermogen en de (min of meer) situationele kenmerken stress en slaapkwaliteit;
- drie financiële uitkomsten en doenvermogen;
- de samenhang tussen al deze variabelen.

4.1. Inkomen en opleiding

We beginnen met het verband tussen iemands doenvermogen, inkomen en opleidingsniveau. Van de respondenten uit het panel van I&O Research is het bruto huishoudinkomen bekend (onderscheiden naar zeven inkomenscategorieën) evenals hun opleidingsniveau (onderscheiden naar de zeven categorieën die het CBS hanteert). Figuren 1 en 2 tonen de resultaten.

Nota bene: in deze en volgende figuren staan op de y-as steeds gestandaardiseerde scores (zogenaamde Zscores). Hierbij geldt dat de ‘gemiddelde respondent’ per definitie een score van 0 heeft en dat, uitgaande van een normaalverdeling, 68 procent van de respondenten tussen de -1 en +1 scoort.¹⁷

Twee dingen vallen op:

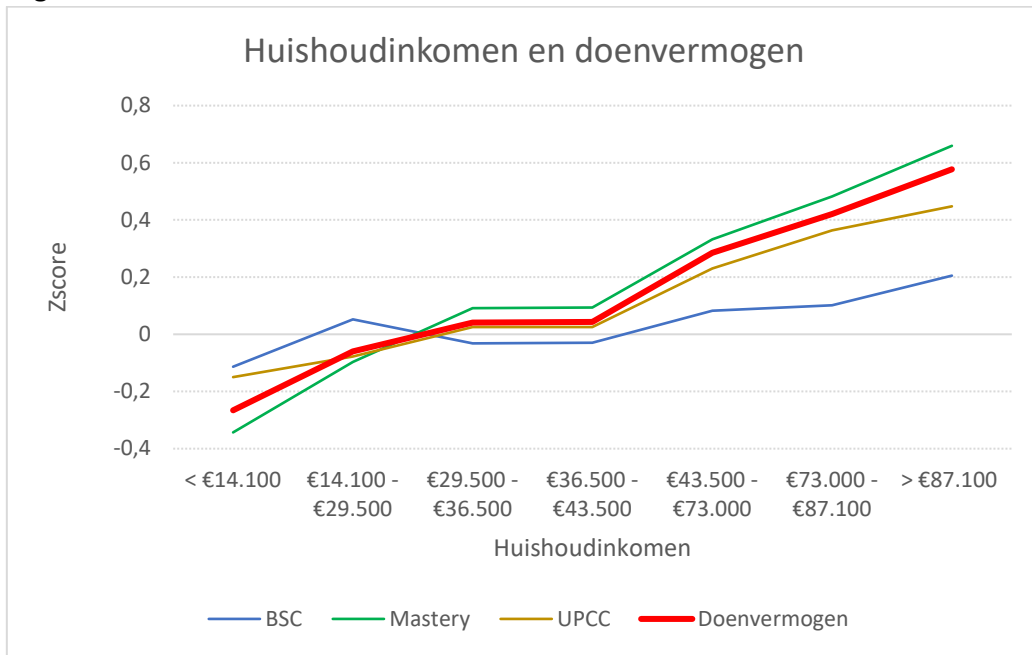
- mensen met relatief weinig inkomen of opleiding scoren weliswaar wat lager dan gemiddeld op doenvermogen, en mensen met relatief veel inkomen of opleiding wat hoger, maar heel groot zijn de verschillen niet. Aanvullende analyses tonen dat de verschillen binnen de groepen in bijna alle gevallen groter zijn;¹⁸
- vooral het verband met de doenvermogen-component zelfcontrole is zeer gering. Nader bepaald, het verband met inkomensniveau is met een correlatie van ,063 (Pearson) zeer zwak maar nog wel significant, terwijl er met opleidingsniveau in het geheel geen verband is.

¹⁷ Om een globale indruk te geven van de verdeling:

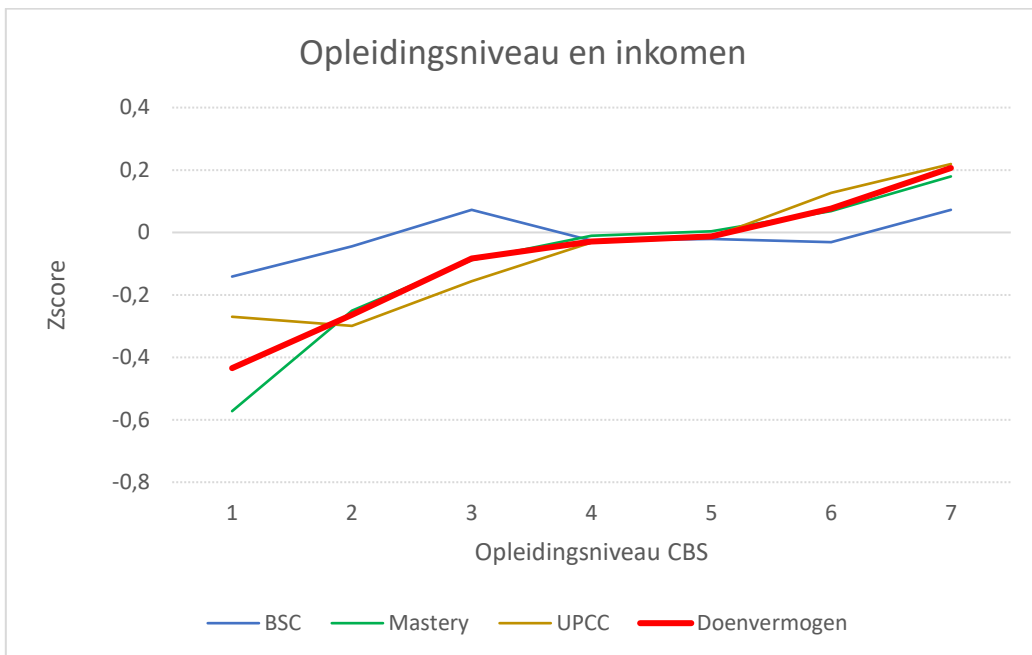
- een Zscore van lager dan - 0,25 betekent dat men tot de 40 procent laagst scorende groep behoort, een Zscore van hoger dan + 0,25 dat men tot de 40 procent hoogst scorende groep behoort;
- een Zscore lager kleiner - 0,8 betekent dat men tot de 20 procent laagst scorende groep behoort, een Zscore van hoger dan + 0,8 dat men tot de 20 procent hoogst scorende groep behoort.

¹⁸ Met een standaarddeviatie in de Zscore van in de orde van grootte van 0,8 à 1,0

Figuur 1

Figuur 2

Tabel 1 bevestigt dit. Hierin is een onderscheid gemaakt tussen het kwintiel dat het laagste scoort op doenvermogen en het kwintiel dat het hoogste scoort op doenvermogen. Vervolgens is gekeken hoe beide kwintielen zijn samengesteld naar inkomen en opleidingsniveau. Het blijkt dat onder het kwintiel met het minste doenvermogen het aandeel van de laagste inkomenscategorie weliswaar groter is, maar het is ook weer geen verschil van dag en nacht. Hetzelfde geldt voor opleidingsniveau.

Tabel 1

		laagste kwintiel	midden-groep	hoogste kwintiel	Allen	N
Huishoudinkomen	< €14.100	38,3%	23,8%	17,1%	25,5%	706
	€14.100 - €29.500	25,4%	23,6%	23,6%	24,0%	662
	€29.500 - €36.500	21,0%	21,8%	20,4%	21,3%	590
	€36.500 - €43.500	5,9%	8,8%	8,5%	8,1%	224
	€43.500 - €73.000	6,6%	13,3%	13,9%	12,0%	331
	€73.000 - €87.100	1,7%	3,9%	6,5%	4,0%	109
	> €87.100	1,0%	4,8%	10,1%	5,1%	139
Total		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	2762

Van 149 respondenten was het inkomensniveau niet bekend

Opleiding	1 (laag)	0,6%	0,5%	0,2%	0,5%	14
	2	10,2%	7,1%	3,9%	7,1%	208
	3	13,1%	12,8%	9,9%	12,3%	357
	4	26,5%	27,6%	23,7%	26,6%	773
	5	15,7%	11,6%	13,9%	12,9%	375
	6	21,5%	25,5%	26,8%	24,9%	724
	7 (hoog)	12,3%	15,0%	21,6%	15,7%	459
Total		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	2911

Gewogen resultaten

4.2. Stress en kwaliteit slaap

De literatuur suggereert dat wie meer stress ervaart en minder goede nachtrust heeft, ook lager scoort op doenvermogen. Nagegaan is of dit ook geldt voor deze steekproef.

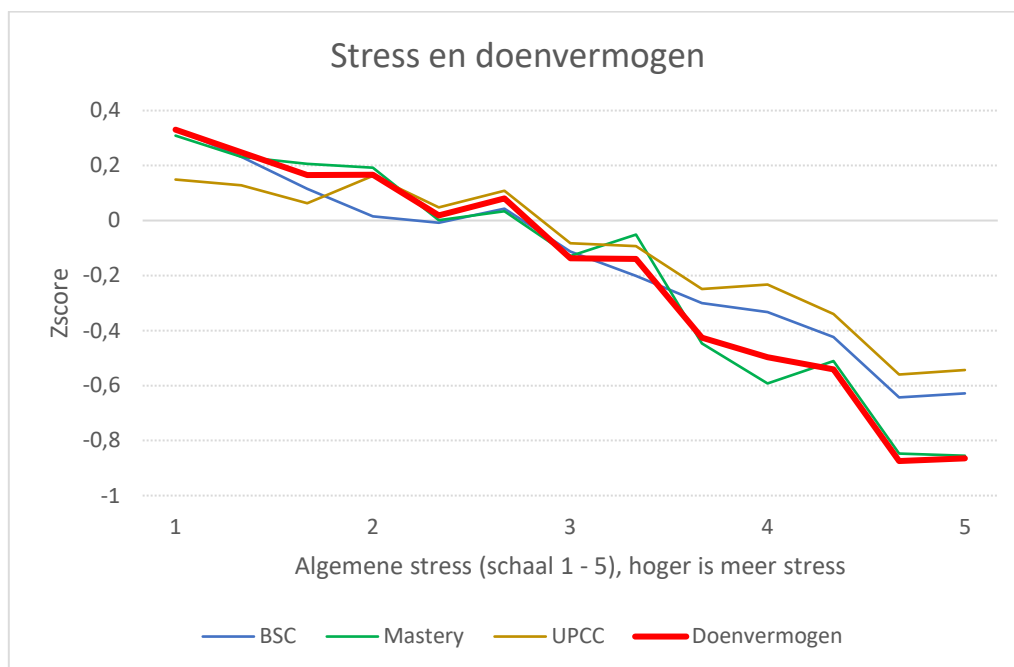
Stress

De vragenlijst bevatte daartoe de volgende drie vragen. Als we kijken naar uw dagelijks leven:

- hoe vaak hebt u dan het gevoel dat u tijd tekort komt?
- hoe vaak voelt u zich opgejaagd?
- hoe vaak voelt u zich gestrest?

Respondenten konden antwoorden op een vijfpuntschaal lopend van 'iedere dag' tot 'bijna nooit'. Het gemiddelde van de drie antwoorden is genomen als indicator voor stress. Figuur 3 geeft de resultaten. De figuur laat een duidelijk verband zien met doenvermogen. De correlaties zijn in de orde van 0,2 à 0,3 (Pearson), en daarmee wat sterker dan het verband tussen doenvermogen en huishoudinkomen respectievelijk opleidingsniveau.

Figuur 3

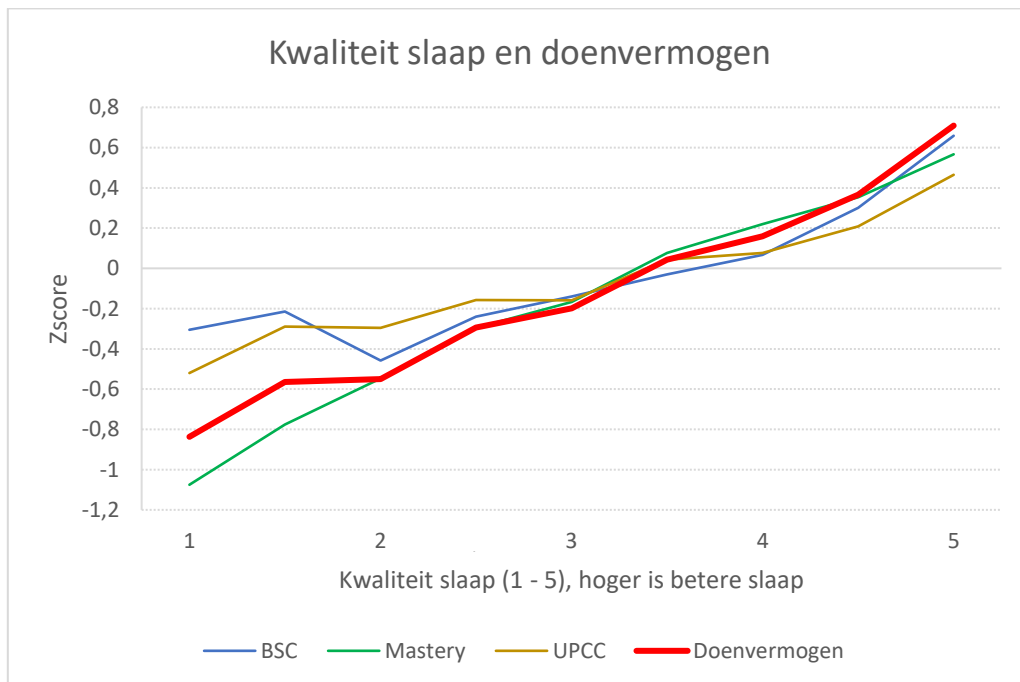
Kwaliteit slaap

Om de kwaliteit van de slaap van de respondenten te meten, zijn deze twee vragen gesteld:

- Hoe goed of slecht slaapt u meestal?
- Hoe vaak gebeurt het dat u zich NIET uitgerust voelt als u opstaat?

Beide konden op een vijfpuntschaal worden beantwoord. Het gemiddelde van het antwoord is genomen als indicator voor de kwaliteit van slaap.¹⁹ Zie Figuur 4 voor de resultaten. De figuur toont een duidelijk verband tussen kwaliteit van slaap en doenvermogen. De correlaties zijn in dezelfde orde van grootte als het verband tussen stress en doenvermogen.

Figuur 4

¹⁹ In de survey is ook gevraagd naar het aantal uren slaap per etmaal. In de analyse toonde deze variabele echter minder duidelijke verbanden met de relevante variabelen. Dit heeft mogelijk ermee te maken dat mensen individueel verschillen in hun natuurlijke optimum van slaapduur.

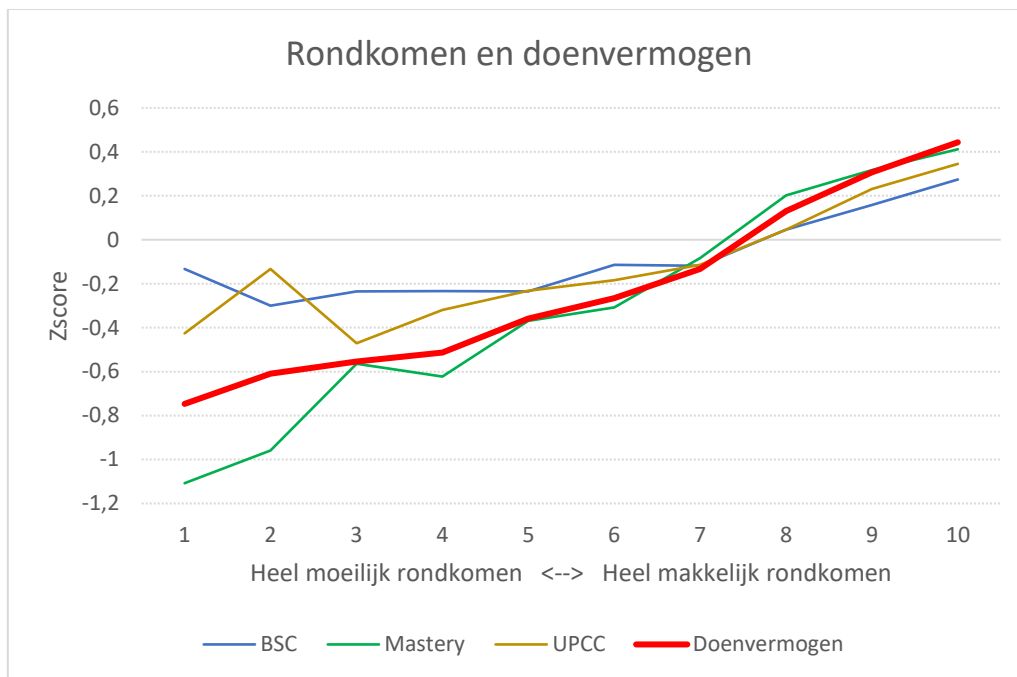
4.3. Financiële uitkomsten: rondkomen, geldzorgen, financiële problemen

In de survey is op drie wijze gemeten hoe het financieel met de respondenten gaat.

Rondkomen

Ten eerste is aan de respondenten de algemene vraag gesteld hoe moeilijk of makkelijk zij 'alles bij elkaar genomen' kunnen rondkomen met hun huishoudinkomen. Daarbij konden ze antwoorden op een tienpuntschaal, lopend van 'heel moeilijk' tot 'heel makkelijk'. Figuur 5 geeft de resultaten. Er is wederom een duidelijk verband met doenvermogen. Van de drie componenten is het verband met mastery het sterkste en met zelfcontrole het minst sterk.

Figuur 5

Geldzorgen

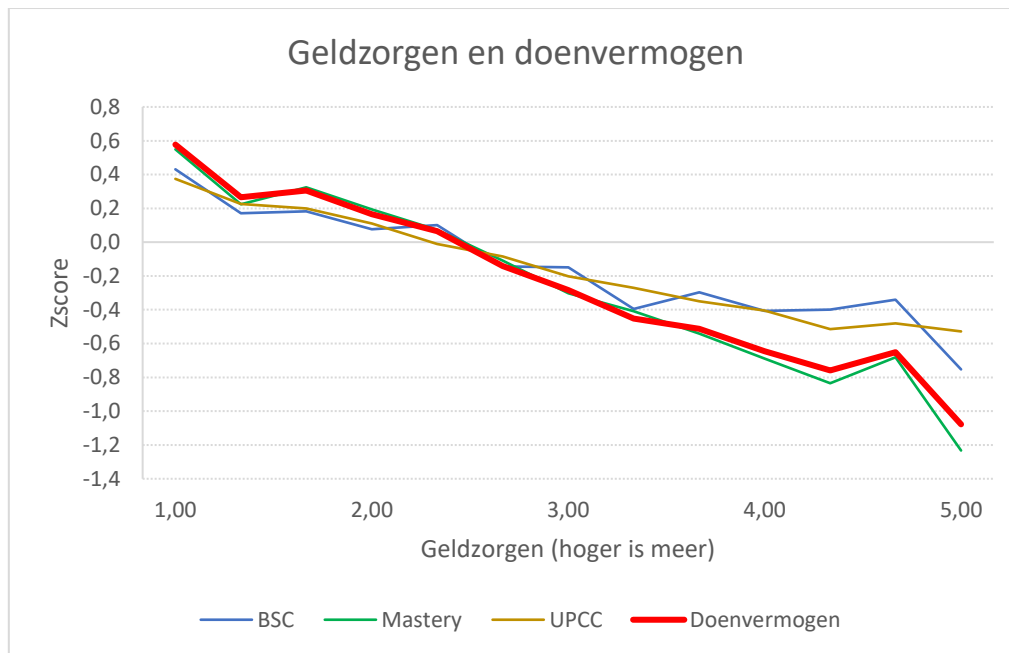
Ten tweede is gemeten in hoeverre respondenten 'mentaal in beslag worden genomen' door geld en financiële problemen. Daartoe zijn aan hen drie stellingen voorgelegd uit de 'financiële schaarste' schaal die is ontwikkeld door Van Dijk en collega's²⁰, namelijk deze:

- Ik vraag me de hele tijd af of ik wel genoeg geld heb;
- Ik maak me vaak zorgen over geld;
- Ik ben alleen bezig met wat ik nu moet betalen. De rest zie ik later wel.

Respondenten konden antwoorden op een vijfpuntschaal. Het gemiddelde daarvan is genomen als indicator voor geldzorgen. Figuur 6 toont de resultaten. Opnieuw is er een duidelijke correlatie, in de orde van groot van 0,3 à 0,4 (Pearson).

²⁰ Van Dijk et al. 2022.

Figuur 6

Financiële problemen

Ten derde is van tien potentiële financiële problemen gevraagd in hoeverre respondenten deze in de afgelopen 12 maanden hebben meegemaakt. Deze vraag is afkomstig uit Nibud-onderzoek. De lijst bevat zaken als 'Rekeningen te laat betaald', 'Een betalingsherinnering ontvangen', 'Afbetalingsregelingen getroffen', 'Weigering van een automatische afschrijving' en 'Geen geld meer kunnen opnemen/niet meer kunnen pinnen'.

Mensen konden op deze vraag antwoorden met vier mogelijkheden: 'ja regelmatig', 'ja een enkele keer', 'nee', en 'niet van toepassing'. Op basis van deze tien vragen is voor iedere respondent een totaalscore aan financiële problemen bepaald door de antwoorden op te tellen. Daarbij is het antwoord 'ja regelmatig' geteld als 2, het antwoord 'ja een enkele keer' als 1, en de antwoorden 'nee' en 'niet van toepassing' als 0.

Een eerste belangrijke bevinding is dat bijna twee derde van de respondenten geen enkel probleem noemt. Tabel 2 geeft de score:

Tabel 2

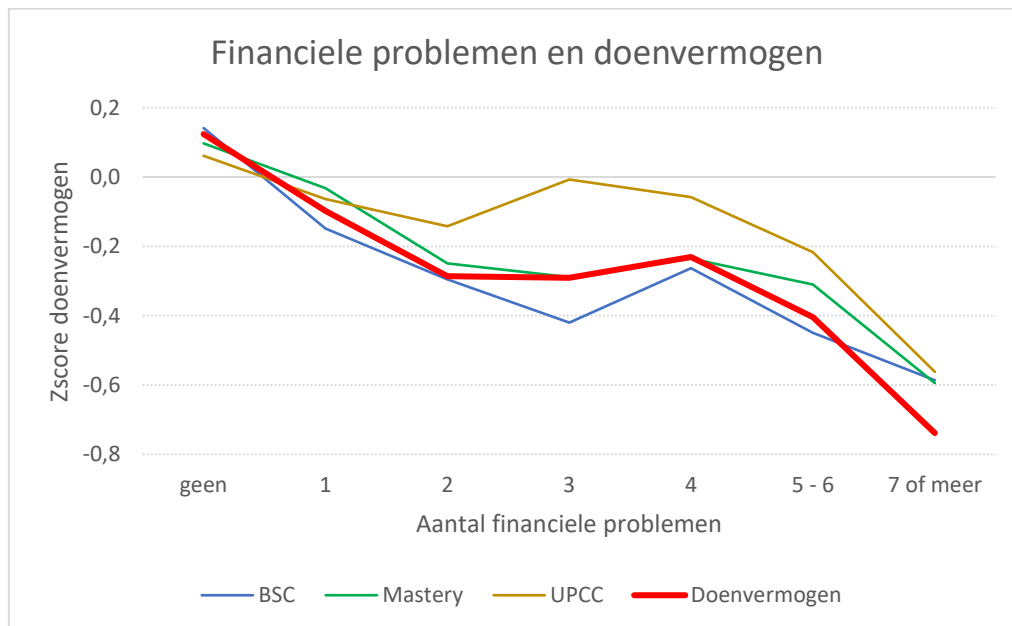
Aantal problemen	Respondenten	Percentage
Geen	1856	63,8
1	397	13,6
2	267	9,2
3	125	4,3
4	94	3,2
5 – 6	89	3,1
7 of meer	82	2,8
Total	2911	100,0

Gewogen resultaten

Onder de laagste inkomenscategorieën ligt het aantal met één of meer problemen weliswaar iets hoger, maar de verschillen zijn klein. Ook hier noemt nog altijd bijna 6 op de 10 mensen geen enkel probleem.²¹

Hoe hangt het aantal financiële problemen samen met doenvermogen? De resultaten staan in figuur 7. Opnieuw zien we het inmiddels vertrouwde verband met doenvermogen.

Figuur 7

²¹ Dat dit resultaat eruit zou komen, was al verwacht op basis van Nibud-onderzoek. Dit was ook de reden om te werken met een zeer grote steekproef van bijna 3000 mensen, met daarin een flinke *oversample* van de lagere inkomensgroepen, zodat toch voldoende waarnemingen konden worden verzameld.

4.4. De samenhang tussen voorgaande variabelen

Tot slot brengen we het voorgaande samen in een reeks van regressieanalyses. Daarin zijn de variabelen uit paragraaf 4.1 en 4.2 opgenomen als voorspeller, en de financiële uitkomsten uit paragraaf 4.3 als te voorspellen variabelen.

Een belangrijke waarschuwing vooraf: regressieanalyses worden vaak causaal gepresenteerd en geïnterpreteerd, dat wil zeggen, er wordt gesproken in termen van 'onafhankelijke variabelen', van 'afhankelijke variabelen' en van 'effecten' van de eerste op de laatste. Dat is statistisch gezien echter niet correct. Regressieanalyses zijn slechts een bepaalde manier om correlationele verbanden te presenteren, waarbij strikt genomen niets kan worden gezegd over mogelijke causaliteit en de richting daarvan. Dat geldt zeker ook hier. Uit andere bronnen weten we namelijk dat de eventuele causaliteit twee kanten op kan lopen. Zo kan een algemeen gebrek aan zelfcontrole (en dus doenvermogen) leiden tot minder inkomen en meer financiële problemen, maar omgekeerd kunnen deze ook weer iemands huidige niveau zelfcontrole (en dus doenvermogen) aantasten. En zo kunnen gebrek aan slaap en te veel stress ertoe leiden dat men (financiële) fouten gaat maken, maar omgekeerd kan het laatste ook weer leiden tot slechtere slaap en meer stress. Kortom, je zou kunnen spreken van een kluwen van materiele en immateriële condities die elkaar wederzijds kunnen beïnvloeden, zonder dat precies duidelijk is wat nu oorzaak en gevolg zijn.

Na deze waarschuwing hieronder drie sets van regressieanalyses, met achtereenvolgens als te voorspellen variabelen:

- hoe makkelijk of moeilijk iemand kan rondkomen;
- hoeveel geldzorgen iemand heeft;
- of iemand geen of wel financiële problemen rapporteert.

De eerste twee sets van regressies zijn lineaire regressies, de derde set is een logistische regressie. Voor elke uitkomstvariabele zijn drie modellen berekend:

- in model 1 zijn alleen sociodemografische variabelen opgenomen (inclusief inkomen);
- in model 2 is ook doenvermogen opgenomen;
- in model 3 zijn ook de potentieel doenvermogen-ondermijnende factoren stress en gebrek aan goede slaap opgenomen.

Tabel 3 bevat de resultaten.

Tabel 3

	Hoe makkelijk of moeilijk rondkomen? (N = 2751, hoger is moeilijker)						Hoeveel geldzorgen? (N = 2766, hoger is meer)						Hoe veel financiële problemen? (N = 2766, 'geen' versus 'minstens één probleem')					
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 1		Model 2		Model 3		Model 1		Model 2		Model 3	
	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Exp(B)	sig.	Exp(B)	sig.	Exp(B)	sig.
Geslacht (m = 1, v = 2)	-,014	,426	-,006	,733	-,045	,007	,002	,891	,014	,423	-,018	,289	,879	,128	,903	,235	,828	,032
Leeftijd	-,179	,000	-,153	,000	-,044	,022	-,203	,000	-,167	,000	-,071	,000	,976	,000	,978	,000	,985	,000
Opleiding = midden	-,021	,338	-,005	,813	-,022	,297	-,032	,167	-,010	,645	-,024	,263	1,154	,210	1,226	,079	1,184	,149
Opleiding = hoog	-,104	,000	-,069	,003	-,103	,000	-,128	,000	-,081	,000	-,112	,000	1,159	,205	1,312	,023	1,207	,120
Inkomen (zeven categorieën)	-,400	,000	-,355	,000	-,350	,000	-,303	,000	-,241	,000	-,241	,000	,903	,000	,944	,030	,941	,022
Doenvermogen (hoger is meer)			-,220	,000	-,112	,000			-,305	,000	-,217	,000			,475	,000	,596	,000
Stress (hoger is meer stress)					,174	,000					,183	,000					1,264	,000
Kwaliteit slaap (hoger is slechter)					,170	,000					,099	,000					1,104	,055
R2 (Nagelkerke R2)	,196		,241		,299		,138		,225		,264		,062		,096		,114	

Leesaanwijzing

Voor de eerste twee sets van regressieanalyses

Dit zijn lineaire regressieanalyses. Hierbij geldt dat naarmate de absolute waarde van de Bèta-coëfficiënt hoger is, de betreffende variabele ook sterker samenhangt met de voorspelde variabele. Daarbij geldt dat:

- een positieve waarde duidt op een positieve samenhang (meer van de één, betekent ook meer van de ander);
- een negatieve waarde duidt op een omgekeerde samenhang (meer van de één, betekent minder van de ander).

Bijvoorbeeld: in het eerste model van de uitkomst-variabele 'rondkomen' staat in de rij 'inkomen' een waarde van -0,400. Dit is een behoorlijk sterk verband. Hoe lager het inkomen, hoe vaker iemand zegt 'moeilijk te kunnen rondkomen'.

Voor de derde set van regressieanalyses

Dit zijn logistische regressieanalyses. Hier geldt dat:

- een Exp (B) waarde van precies 1,0 betekent dat er geen verband is;
- hoe verder Exp (B) boven de 1,0 ligt, hoe groter de kans dat iemand die hoog scoort op de variabele in de rij behoort tot de groep met financiële problemen;
- hoe verder Exp (B) onder de 1,0 ligt, hoe kleiner de kans dat iemand die hoog scoort op variabele in de rij behoort tot de groep met financiële problemen.

Bijvoorbeeld: in model 2 van de uitkomst 'financiële problemen' staat bij doenvermogen de waarde ,475. Dit is een behoorlijk sterk verband. Het betekent dat hoe meer doenvermogen iemand heeft, hoe kleiner de kans is dat hij behoort tot de groep met financiële problemen.

Een paar dingen vallen op:

- leeftijd maakt een significant verschil. Hoe ouder iemand is, hoe gunstiger hij scoort op de drie uitkomstvariabelen. Dat zou kunnen betekenen dat mensen beter leren omgaan met geld naarmate ze ouder worden (leeftijd-effect), maar het kan ook betekenen dat oudere generaties beter hebben leren omgaan met geld dan jongere generaties (cohort-effect). Een andere mogelijke verklaring is dat naarmate mensen ouder worden, ze meer vermogen hebben waarop ze kunnen terugvallen;
- in alle gevallen is er een effect van zowel huishoudinkomen als doenvermogen. Hoe hoger men scoort op beide, hoe geringer de kans op de ongunstige uitkomst;
- wél lijkt er enig verschil in de relatieve zwaarte van beide factoren. Bij de vraag of men wel of niet kan rondkomen, lijkt de hoogte van het inkomen wat belangrijker dan het doenvermogen, maar bij de vraag naar financiële problemen, is het beeld omgekeerd: daar lijkt doenvermogen belangrijker dan feitelijke hoogte van het inkomen;
- bij alle drie uitkomstvariabelen zijn stress en kwaliteit van slaap een factor van belang (zij het dat in het derde geval het effect van slaap net niet significant is). Zoals gezegd, of dit een oorzaak is of een gevolg van de financiële situatie kan niet worden gezegd.²²

Laten we vervolgens iets meer inzoomen met twee aanvullende analyses.

Aanvullende analyse 1: grote huishoudens

Ten eerste, hoe zit het met huishoudens die wellicht meer financiële druk ervaren? Op de volgende pagina staan nogmaals de drie sets van regressieanalyses, maar nu voor alleen huishoudens die bestaan uit twee ouders/verzorgers met thuiswonende kinderen én een totale huishoudomvang van minstens vier personen. Hoewel de verklaarde varianties vrijwel gelijk zijn, is het beeld van de 'onderlinge krachtverhouding' tussen inkomen en doenvermogen nog wat pregnanter. Meer nog dan in de totale steekproef, lijkt 'wel of niet kunnen rondkomen' een kwestie van voldoende inkomen, en meer nog dan in de totale steekproef, lijkt wel of geen financiële problemen noemen een kwestie van voldoende doenvermogen. De Exp(B)-coëfficiënten zijn hier echt opvallend laag.

Tabel 4: Twee ouders/verzorgers, thuiswonende kinderen, huishouden is vier of groter

	Hoe makkelijk of moeilijk rondkomen? (N = 281, hoger is moeilijker)						Hoeveel geldzorgen? (N = 282, hoger is meer)						Hoe veel financiële problemen? (N = 282, 'geen' versus 'minstens één probleem')					
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 1		Model 2		Model 3		Model 1		Model 2		Model 3	
	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Bèta	sig.	Exp(B)	sig.	Exp(B)	sig.	Exp(B)	sig.
Geslacht (m = 1, v = 2)	-,170	,003	-,145	,012	-,159	,005	-,068	,254	-,013	,826	-,029	,605	,904	,704	1,172	,577	1,163	,598
Leeftijd	-,052	,349	-,044	,429	,012	,829	-,043	,459	-,024	,664	,037	,509	,976	,053	,978	,088	,981	,145
Opleiding = midden	-,097	,216	-,087	,263	-,088	,250	-,141	,086	-,122	,120	-,122	,110	,767	,469	,810	,591	,802	,574
Opleiding = hoog	-,204	,012	-,191	,018	-,215	,007	-,248	,004	-,222	,006	-,249	,002	,878	,726	,969	,937	,952	,903
Inkomen (zeven categorieën)	-,439	,000	-,407	,000	-,413	,000	-,320	,000	-,250	,000	-,258	,000	,870	,089	,949	,551	,948	,541
Doenvermogen (hoger is meer)			-,132	,016	-,062	,267			-,285	,000	-,209	,000			,261	,000	,280	,000
Stress (hoger is meer)					,172	,007					,198	,002					1,048	,746
Kwaliteit slaap (hoger is slechter)			,		,082	,171					,079	,191					1,128	,465
R2 (Nagelkerke R2)	,239		,255		,297		,156		,230		,281		,035		,107		,111	

Leesaanwijzing: zie tabel 3 voor uitleg

Aanvullende analyse 2: de doenvermogen-componenten

Ten tweede, wat is de bijdrage van de drie afzonderlijke doenvermogen-componenten aan de uitkomsten? Dat is ook geanalyseerd. Het blijkt dat bij de uitkomstvariabele 'rondkomen' alleen de *mastery*-component een significant effect laat zien, en dat bij de uitkomstvariabele 'geldzorgen', zowel de *mastery*-component als de zelfcontrole-component een significant effect laten zien. Bij geen van beide is er echter een significant effect voor *proactive coping*. Kennelijk speelt de overtuiging dat men beschikt over bepaalde vaardigheden geen rol bij deze variabelen.

We gaan wat dieper in op de derde uitkomstvariabele: het aantal financiële problemen. Hierboven werd een vergelijking gemaakt tussen enerzijds de groep die geen financiële problemen noemt, en anderzijds de groep die minstens één financieel probleem noemt. Hieronder nogmaals een reeks van logistische regressieanalyses, maar nu op twee punten meer gedetailleerd:

- opnieuw worden in elke regressie twee groepen met elkaar vergeleken, maar nu met oplopende ernst van problemen. In de eerste regressie is – net als hierboven – een vergelijking gemaakt tussen de groep die geen problemen noemt en de groep die minstens één probleem noemt, maar in de tweede regressie tussen de groep die geen problemen noemt en de groep die minstens twee problemen noemt, in de derde regressie een vergelijking tussen de groep die geen problemen noemt en de groep die minstens drie problemen noemt, enzovoort;
- in plaats van doenvermogen zijn de drie afzonderlijke doenvermogen-componenten als voorspeller opgenomen.

De regressies laten het volgende zien:

- naarmate de tweede groep meer financiële problemen heeft, wordt de verklarende kracht van het model ook sterker. In het laatste model is die bijna twee keer zo groot als in het eerste model;
- van de drie doenvermogen-componenten laat zelfcontrole duidelijk het grootste effect zien. In vijf van de zes gevallen is het effect ook ondubbelzinnig significant. Alleen in de laatste regressie niet, maar hierbij moet worden bedacht dat (in deze analyse) de groep met 6 of meer problemen slechts 62 respondenten telt. Bij een grotere steekproef zou dit effect wellicht alsnog significant kunnen worden;
- Het effect van *mastery* is alleen in de eerste analyse significant, en is daar duidelijk minder groot dan het effect van zelfcontrole;
- Het beeld bij de UPCC is inconsistent. In sommige gevallen is het effect significant, maar in de 'verkeerde' richting, dat wil zeggen: meer vaardigheden hangen samen met een groter kans te behoren tot de groep met financiële problemen. Het is onduidelijk wat dit betekent.

Al met al kunnen we concluderen dat, in ieder geval als het gaat om financiële uitkomsten, zelfcontrole inderdaad de harde kern vormt van doenvermogen.

Tabel 5: Niet of wel problemen, afzonderlijke doenvermogen-componenten

	0 versus 1 of meer problemen (N = 2766)		0 versus 2 of meer problemen (N = 2388)		0 versus 3 of meer problemen (N = 2145)		0 versus 4 of meer problemen (N = 2039)		0 versus 5 of meer problemen (N = 1966)		0 versus 6 of meer problemen (N = 1891)	
	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
Geslacht (m = 1, v = 2)	,838	,046	,796	,035	,725	,019	,666	,014	,613	,014	,591	,067
Leeftijd	,986	,000	,982	,000	,980	,000	,978	,000	,973	,000	,963	,000
Opleiding = midden	1,163	,197	1,138	,372	1,056	,767	,965	,873	,818	,445	,627	,204
Opleiding = hoog	1,166	,207	,997	,985	,823	,312	,730	,175	,638	,100	,421	,025
Inkomen (zeven categorieën)	,931	,008	,882	,000	,819	,000	,787	,000	,782	,000	,753	,009
Zelfcontrole (hoger is meer)	,561	,000	,512	,000	,469	,000	,567	,001	,584	,007	,607	,090
Mastery (hoger is meer)	,856	,046	,804	,019	,834	,118	,983	,903	,936	,693	,892	,636
UPCC (hoger is beter)	1,115	,170	1,237	,026	1,384	,007	1,231	,150	1,084	,638	,897	,660
Stress (hoger is meer)	1,266	,000	1,367	,000	1,489	,000	1,669	,000	1,518	,000	1,610	,002
Kwaliteit slaap (hoger is slechter)	1,101	,067	1,136	,045	1,192	,027	1,378	,001	1,518	,000	1,485	,019
Nagelkerke R2	,125		,114		,195		,220		,217		,240	

Leesaanwijzing: zie bij tabel 3, uitleg over logistische regressieanalyse

5. Samenvatting en discussie

We vatten eerst kort de resultaten samen. Daarna volgt een uitgebreide bespreking van de mogelijke beleidsimplicaties.

5.1. Belangrijkste resultaten

‘Doenvermogen’ is een begrip dat is gemunt door de WRR en globaal verwijst naar het vermogen om een plan te kunnen maken, in actie te komen, acties vol te houden, en te kunnen omgaan met verleidingen en tegenslag. In dit survey is doenvermogen gemeten met schalen voor een drietal concepten, namelijk zelfcontrole – wellicht de ‘harde kern’ van doenvermogen – *mastery* en *proactive coping*. Elk concept telde voor een derde in de doenvermogen-score.

De resultaten zijn als volgt. Ten eerste blijkt er een significant verband tussen doenvermogen enerzijds en inkomens- en opleidingsniveau anderzijds. Het verband is echter niet sterk. Ook onder lage inkomens- en opleidingsniveaus zijn er heel wat mensen met een hoog doenvermogen, en ook onder de hoge inkomens- en opleidingsniveaus zijn er heel wat mensen met weinig doenvermogen.

Ten tweede blijkt er een duidelijk verband tussen doenvermogen enerzijds en stress en kwaliteit van slaap anderzijds. Het verband is hier ook wat sterker dan bij opleiding en inkomen. Dit sluit aan bij de literatuur die laat zien dat stress en slaapgebrek ondermijnend zijn voor zelfcontrole (en dus ook voor doenvermogen). De causaliteit kan echter ook andersom lopen: een zwak doenvermogen kan leiden tot financiële problemen, die op hun beurt weer kunnen leiden tot stress en gebrek aan kwalitatief goede nachtrust

Ten derde blijkt er een duidelijk verband tussen enerzijds hoeveel doenvermogen iemand heeft, en anderzijds drie financiële uitkomstvariabelen, te weten hoe moeilijk of makkelijk deze persoon zegt te kunnen rondkomen, hoeveel financiële zorgen hij zich maakt, en de kans dat hij in de afgelopen 12 maanden één of meer betalingsproblemen heeft meegemaakt.

Het gaat om de optelsom

Het is belangrijk om op te merken dat de meerderheid van de respondenten zegt in het afgelopen 12 maanden geen enkele keer een betalingsprobleem te hebben meegemaakt. Dat geldt ook voor de mensen met een laag inkomen. Dus ook al vindt iemand het misschien wel moeilijk om rond te komen, en ook al maakt iemand zich misschien voortdurend zorgen over geld en financiële perikelen, dat betekent niet automatisch dat ook meteen financiële problemen ontstaan. (Sterker, je zou zelfs kunnen speculeren dat juist omdat iemand voortdurend is gefocust op de financiën, hij werkelijke problemen weet te vermijden.)

Kijken we vervolgens naar de regressieanalyses, dan blijkt een interessante tegenstelling:

- het oordeel of men, alles bij elkaar genomen, wel of niet kan rondkomen lijkt sterker verband te houden met de hoogte van iemands inkomen dan met zijn doenvermogen;
- terwijl het patroon bij de kans dat men één of meer financiële problemen noemt, precies omgekeerd is: dat lijkt sterker samen te hangen met iemands doenvermogen dan met de hoogte van zijn inkomen.

Al met al is de even eenvoudige als onvermijdelijke conclusie deze: een laag inkomen is op zichzelf nog geen reden voor financiële ellende, en een laag doenvermogen op zichzelf evenmin. Het is vooral de combinatie die een verhoogd risico geeft.

5.2. Beleidsimplicaties

Het Nibud heeft berekend wat de minimale bedragen zijn die groepen nodig hebben voor bestaanszekerheid. Daarbij is het instituut uitgegaan van ideale veronderstellingen over het handelen van mensen. De vraag is nu wat de bevindingen van dit survey betekenen voor één en ander. Geven deze aanleiding om bijvoorbeeld te pleiten voor een extra bedrag boven op deze minimale bedragen, zeg een ‘gebrek aan doenvermogen-opslag’? Of is er reden voor andere vormen van ondersteuning?

Voordat ik hierop in ga een opmerking vooraf. Strikt genomen kan de wetenschap deze vragen niet beantwoorden. Hier geldt het bekende adagium dat “ought cannot be derived from is”. Tegelijk is het wel raadzaam om rekening te houden met de realiteit van de begrensde capaciteiten van mensen. Juist in een beschouwing over doenvermogen kan het geen kwaad om ook een ander adagium aan te halen, namelijk “ought implies can”.²³ Vanuit dat perspectief bezien, geef ik hieronder enkele overwegingen, maar dan vanuit een rol van beleidsadviseur. Ik bespreek twee realiteiten die van belang kunnen zijn bij de vraag van welke bedragen moet worden uitgegaan bij het sociale minimum.

Hoe omgaan met externe risico's en onzekerheden?

Een eerste vraag is in hoeverre daarbij rekening gehouden zou moeten worden met de realiteit van externe schokken, dat wil zeggen, onverwachte gebeurtenissen in de omgeving die kunnen leiden tot plotse financiële uitgaven. Dat kan variëren van de wasmachine die het plots begeeft, een tegenvaller doordat iemands telefoon wordt gestolen, of een oorlog duizenden kilometers verderop die de energiekosten dramatisch opjaagt.

Voor een antwoord op deze vraag, is het nuttig een analytisch onderscheid te maken tussen en risico's en onzekerheden:²⁴

- risico's zijn tegenvallers waarvan bekend is hoe groot de kans is dat zij op enig moment optreden, en waarvan de kosten in principe berekenbaar zijn. Zo is de gemiddelde levensduur van een wasmachine min of meer bekend, evenals de gemiddelde kosten van een nieuw exemplaar. Voor dit soort risico's zou men in principe een opslag kunnen berekenen. De idee is dat de ontvangers die opzij zetten in een ‘potje onvoorzien’;
- onzekerheden zijn tegenvallers waarvan onbekend is hoe groot de kans is dat zij optreden, en bij implicatie dus ook hun ernst en omvang. Voorbeelden zijn de inkomensval ten gevolge van de pandemie of de stijging van de energieprijzen als gevolg van de Oekraïne-oorlog. Dit soort onzekerheden kunnen niet worden afgedekt door mensen een maandelijks bedrag opzij te laten zetten. In dit soort gevallen is het logischer dat de overheid bijspringt met tijdelijke vormen van steun.

Een individuele opslag ligt dus alleen voor de hand in het eerste geval, als er sprake is van risico's. Indien voor een dergelijke opslag wordt gekozen, doemt echter meteen de volgende vraag op:

²³ Het eerste adagium is van David Hume, het tweede wordt doorgaans toegeschreven aan Immanuel Kant.

²⁴ Knight 1921

beschikt iedereen over voldoende doenvermogen om ook gedisciplineerd en consequent dat bedrag opzij te zetten in het potje 'onvoorzien', en niet te spenderen aan meer acute noden en wensen?

Een 'opslag voor begrensd doenvermogen'?

Dat brengt ons bij de kernvraag: wat zijn de potentiële beleidsimplicaties van de onderzoeksbevindingen op het gebied van doenvermogen? Zoals eerder gesteld, niemand heeft een onbegrensd doenvermogen, dus de kans dat mensen vroeg of laat een fout maken, is honderd procent. Het onderzoek bevestigt bovendien dat sommige mensen minder doenvermogen hebben dan andere, dus sommige mensen zullen ook eerder en vaker steken laten vallen dan anderen.

Hoe kunnen beleidsmakers deze realiteit accommoderen? Zou het een idee zijn om, analoog aan een mogelijke 'opslag voor externe risico's' ook een 'opslag voor begrensd doenvermogen' te introduceren? Dus een opslag waarmee het individu kosten en tegenvallers kan opvangen die voortvloeien uit een gebrek aan doenvermogen?

Nee, dat lijkt geen goed idee. Ik noem twee redenen:

- een dergelijke opslag is onvoldoende gericht en selectief. Vergelijk het met externe risico's. Die zijn voor iedereen min of meer gelijk: iedereen kan de pech hebben dat op enig moment zijn wasmachine het begeeft. Daarentegen bestaan er flinke individuele verschillen in doenvermogen. Bovendien zijn er ook onder de laagste inkomens heel wat mensen die prima scoren op doenvermogen en geen noemenswaardige financiële problemen rapporteren. Dit betekent dat een generieke 'opslag voor begrensd doenvermogen' ook terecht zou komen bij mensen die zo'n opslag strikt genomen niet nodig hebben;
- een dergelijke opslag is conceptueel onlogisch en onjuist. Mensen met weinig doenvermogen hebben immers welhaast per definitie weinig vermogen om die opslag daadwerkelijk gedisciplineerd en consequent in te zetten voor optimaal budgetbeheer, en bijvoorbeeld maandelijks een bedrag opzij te zetten voor dat potje onvoorzien. Juist omdat zij laag scoren op doenvermogen, is de kans bovengemiddeld dat de financiële ruimte die deze opslag creëert, opgaat aan verleidingen en (andere) niet-noodzakelijke dingen.

Kortom, een individuele doenvermogen-opslag is een inefficiënte besteding van overheidsmiddelen. Voor degenen die veel doenvermogen hebben, is het geld strikt genomen niet echt nodig, en voor degenen mensen die weinig doenvermogen hebben, zal het niet of nauwelijks helpen.

Hoe dan wel?

Om de begrenzingen in cognitieve vermogens en doenvermogen te accommoderen zijn globaal de volgende opties denkbaar:

- een eerste mogelijkheid is om fouten minder waarschijnlijk en kostbaar te maken door regels eenvoudiger en beter doenlijk te maken.²⁵ Het is raadzaam daarbij niet alleen naar de vormgeving van die regels zelf te kijken maar ook naar potentiële domino-effecten. Door te zorgen voor schotten tussen de dominostenen zal een fout in het heden minder snel leiden tot verhoogde financieel risico's en extra kosten op een later moment;

²⁵ Zie WRR 2017

- een tweede mogelijkheid is om (vormen van) inkomen rechtstreeks uit te keren aan de doelinstaties, zoals de woningbouwcorporatie of de zorgverzekeraar. Een gebrek aan doenvermogen wordt dan omzeild;
- een derde mogelijkheid is investeren in een goede en toegankelijke infrastructuur voor hulp en ondersteuning in de nabije omgeving, die mensen die laag scoren op de vereiste capaciteiten kunnen ondersteunen. Die ondersteuning zou zich niet alleen kunnen richten op financiële kwesties, maar ook op andere domeinen van het leven met mogelijke financiële gevolgen, bijvoorbeeld psychosociale problematiek;
- een vierde mogelijkheid is outreach en vroegsignalering. Financiële problemen kunnen mogelijk worden voorkomen door niet te wachten totdat mensen zichzelf melden voor bepaalde voor inkomensondersteuning of hulp, maar deze mensen al eerder en actief te benaderen, op basis van wat over hen reeds bekend is uit administratie systemen.

Natuurlijk kent elk van deze mogelijkheden voor- en nadelen, zowel op gebied van normatieve wenselijkheid als praktische uitvoerbaarheid. Op dit alles ga ik kortheidshalve niet in, het gaat hier alleen om het schetsen van de mogelijkheden.

5.3. Conclusie

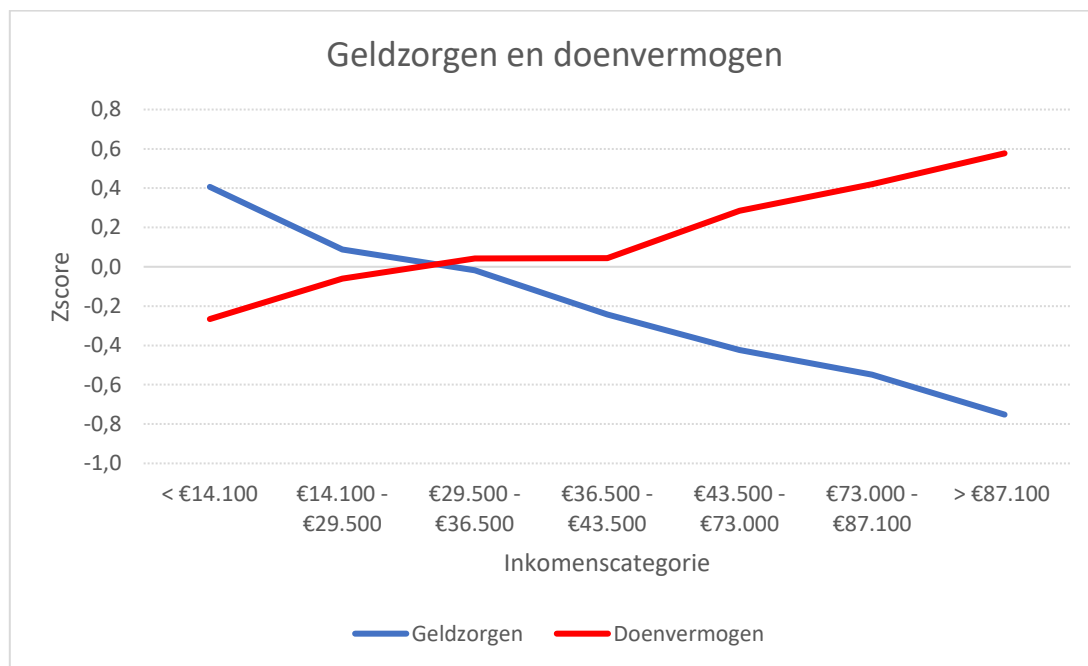
Men kan problemen van armoede en schulden niet volledig 'individualiseren'. Natuurlijk is het belangrijk dat zo goed mogelijk wordt bepaald welk bedrag de onderscheiden groepen minimaal nodig hebben. De realiteit van begrensde capaciteiten, weerlegt echter de idee dat als men maar eenmaal het juiste bedrag heeft uitgerekend en dat maandelijks wordt uitgekeerd, de overheid zich verder kan terugtrekken, en de verantwoordelijkheid volledig bij de burger kan neerleggen. Er blijft een taak voor de overheid. Daarbij gaat het niet alleen om incidentele steun bij onzekerheden, zoals bij een pandemie of een oorlog. Als men rekening wil houden met de realiteit van begrensde capaciteiten, is het wenselijk dat de regels van de overheid zo begrijpelijk en doenlijk mogelijk zijn, dat domino-effecten zoveel mogelijk worden voorkomen, dat wordt voorzien in een toegankelijke infrastructuur voor wie om wat voor reden ook hulp nodig heeft, en dat waar wenselijk en mogelijk mensen die financieel risico lopen tijdig en actief worden benaderd.

6. Epiloog: een bestaansminimum of een participatieminimum?

De bevindingen uit dit onderzoek roepen nog een andere vraag op: wat is eigenlijk het minimum waarvan we als samenleving vinden dat het gegarandeerd moet worden? De Grondwet (art 20) stelt dat de overheid moet zorgdragen voor een bestaansminimum voor iedere burger, zonder verder te specificeren wat dit concreet betekent. Onwillekeurig lijkt echter de veronderstelling te zijn dat wie de drempel van dit minimum passeert, daarmee automatisch ook de drempel passeert voor actieve en productieve maatschappelijke deelname. Maar is die veronderstelling terecht?

De bevindingen uit dit onderzoek geven aanleiding om hierbij toch enige vraagtekens te plaatsen. Dit onderzoek heeft weliswaar gefocust op doenvermogen, maar een opvallende nevenuitkomst is dat mensen met lage inkomens veel sterker mentaal in beslag worden genomen door financiële besommeringen dan mensen met hoge inkomens. Ik presenteer nog éénmaal een figuur, nu met daarin de gestandaardiseerde scores voor doenvermogen en geldzorgen.

Figuur 8

Het verschil tussen de laagste en hoogste inkomenscategorie op gebied van doenvermogen bedraagt 0,83 standaarddeviatie, maar het verschil op gebied van geldzorgen bedraagt 1,15 standaarddeviatie. Aanvullende analyse laat bovendien zien dat wanneer daar daadwerkelijk betalingsproblemen bijkomen, het niveau van financiële zorgen nog eens flink omhoog gaat, evenals het algemene stressniveau. Tegelijk neemt de kwaliteit van slaap juist af.

Mentale ruimte voor verantwoord burgerschap?

Dit is allemaal weinig verrassend, maar daarom nog niet minder waar. Het was al genoegzaam bekend dat leven op het sociaal minimum een groot beslag kan leggen op iemands tijd. Men moet bijvoorbeeld zorgvuldig alle uitgaven bijhouden, steeds nagaan waar de boodschappen het goedkoopst zijn en iets wellicht in de aanbieding is, uitzoeken op welke regelingen men recht heeft

en die aanvragen, vervolgens inkomensveranderingen nauwgezet in de gaten houden en tijdig doorgeven, enzovoort. Maar dit onderzoek levert extra ondersteuning voor de stelling dat het ook een groot beslag kan leggen op iemands geest. De gedachten en gevoelens van mensen op of rondom het minimum worden veel vaker gedomineerd en wellicht zelfs volledig beheerst door financiële perikelen, vooral als zij daadwerkelijk betalingsproblemen hebben.

Hoe dat te beoordelen? Laten we eens in herinnering brengen wat er in de hedendaagse samenleving van de ideale burger wordt verwacht. Dat is niet alleen maar dat hij geen overlast veroorzaakt voor zijn medeburgers. De ideale burger neemt actief zijn verantwoordelijkheid. Hij draagt zorg voor zijn eigen levensonderhoud en dat van zijn bloedverwanten, niet alleen vandaag maar ook morgen. Hij moet steeds één oog op de toekomst gericht houden, voortdurend werken aan zijn *employability* door zich geregeld bij te scholen en te ontwikkelen, en ook anderszins vandaag al maatregelen te nemen om de risico's van morgen zoveel mogelijk af te dekken. En niet alleen dat. Hij moet ook nog aandacht voor zijn omgeving hebben, zonodig mantelzorgtaken op zich nemen, en in de avonden niet onderuitgezakt voor de buis hangen, maar bijvoorbeeld meepraten in het lokale participatietraject over de ontwikkeling van de buurt. De vraag dringt zich op: hoe reëel is het te verwachten dat iemand aan deze verwachtingen kan voldoen als al zijn tijd en aandacht worden opgeslokt door financiële zorgen en beslommeringen?

De vorige alinea is misschien wat zwaar aangezet, maar het gaat om het achterliggende punt: wie voldoende financiële middelen heeft om vandaag te overleven, heeft daarmee nog niet automatisch ook voldoende geestelijke rust en ruimte om actief maatschappelijk te participeren op de wijze die anno heden wenselijk wordt geacht. Daarvoor lijkt toch een stevigere basis van materiele en immateriële zekerheid nodig, niet alleen voor de noden van vandaag maar ook voor die van morgen. En voor alle duidelijkheid: het gaat hier dus om iets wezenlijk anders dan alleen maar de middelen die nodig zijn voor 'sociale participatie' begrepen als de mogelijkheid om ook lid te kunnen worden van een sport- of hobbyclub, en eens per jaar kort met vakantie te kunnen gaan. Echte participatie omvat veel meer dan dat.

Al met al zou men conceptueel een onderscheid kunnen maken tussen:

- de drempel van het bestaansminimum, het minimum dat nodig is om vandaag te kunnen overleven en zonder financiële kleerscheuren het einde van de dag te halen;
- de drempel van wat men zou een participatie-minimum zou kunnen noemen, dat wil zeggen het minimum aan middelen en zekerheid dat nodig is om te voorkomen dat men de hele dag alleen maar op 'overlevingsstand' staat, en een zekere rust en ruimte ontstaat om zich in te zetten voor al andere dingen – impliciet of expliciet – in de hedendaagse samenleving van verantwoordelijke burgers worden verwacht.

Hoe groot de afstand is tussen beide drempels, valt niet in zijn algemeenheid te zeggen. Het zal van persoon tot persoon verschillen, afhankelijk van zijn karakter en omstandigheden. Uiteindelijk is het een empirische vraag waarover we nog onvoldoende weten.

Bibliografie

- Bode, C., Thoolen, B. J., & De Ridder, D. T. D. (2008). Measuring proactive coping skills. Psychometric properties of the Utrecht Proactive Coping Competence list (UPCC). *Psychology & Health, 36*, 81-91.
- Cohen, S., & Janicki-Deverts, D. (2012). Who's stressed? Distributions of psychological stress in the United States in probability samples from 1983, 2006, and 2009. *Journal of Applied Social Psychology, 42*(6), 1320–1334.
- Cohen, S., Doyle, W. J., & Baum, A. (2006). Socioeconomic status is associated with stress hormones. *Psychosomatic Medicine, 68*(3), 414–420.
- De Ridder, D. T., Lensvelt-Mulders, G., Finkenauer, C., Stok, F. M., & Baumeister, R. F. (2012). Taking stock of self-control: A meta-analysis of how trait self-control relates to a wide range of behaviors. *Personality and Social Psychology Review, 16*(1), 76–99.
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 107*(38), 16489–16493.
- Knight, F. (2021), *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston and New York, Houghton Mifflin Company.
- Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., ... & Sears, M. R. (2011). A gradient of childhood selfcontrol predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 108*(7), 2693–2698.
- Pearlin, L. I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of health and social behavior, 2*-21.
- Skinner, E. A. (1995). *Perceived control, motivation, and coping* (Vol. 8). Sage.
- Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality, 72*(2), 271–324.
- Tiemeijer, W.L. (2022). *Self-Control. Individual Differences and What They Mean for Personal Responsibility and Public Policy*. Cambridge University Press.
- Van Dijk, W. W., van der Werf, M. M., & van Dillen, L. F. (2022). The psychological inventory of financial scarcity (PIFS): A psychometric evaluation. *Journal of Behavioral and Experimental Economics, 101*, 101939.
- Willems, Y. E., Boesen, N., Li, J., Finkenauer, C., & Bartels, M. (2019). The heritability of self-control: A meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 100*, 324–334.
- WRR (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.